

Мартинюк Ю.О.

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

**ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МІЖ ХАРАКТЕРИСТИКАМИ
ТЕМПЕРАМЕНТУ ТА ВПОДОБАННЯМИ ЖАНРУ В ЖИВОПИСІ**

У статті розглядаються особливості взаємозв'язку характеристик темпераменту та вподобань жанру в живописі. Проводиться аналіз теоретико-методологічних робіт і визначення основних підходів до проблеми дослідження основних характеристик темпераменту та особливостей сприйняття мистецтва. Процеси, що відбуваються в соціальному середовищі, стрімко змінюються та змінюють ставлення людини до того чи іншого феномену й процесу. Яскравим калейдоскопом позитивних і негативних якостей, які формують індивідуальність, є темперамент, який перш за все характеризується силою або слабкістю емоційних переживань. В одних людей почуття та емоції відрізняються глибиною, у інших, навпаки, поверховістю та слабкістю. З огляду на це одні й ті ж подразники можуть викликати в одних людей сильні почуття та навіть афекти, а в інших – тільки ледь помітні настрої. Одні люди відгукуються на життєві події (споглядання картин) завжди з підвищеною емоційністю, інші, навпаки, ставляться до навколишніх явищ спокійно. Враховуючи зазначене, протягом певного часу у психологічній науці зазначається, що вподобання певних жанрів живопису формуються під впливом цілком певних індивідуального-особистісних факторів. Саме тому у статті зроблено акцент на те, що встановлення взаємозв'язку між характеристиками темпераменту й уподобаннями жанру в живописі є необхідним не тільки для дослідження як особистості, а й для її особистої культури, а отже і культури людства загалом, а ще й для пошуку засобів для гармонізації особистості в мінливій сучасній дійсності. Проведене опитування 30 респондентів віком 20–36 років із різним рівнем освіти та професійної діяльності дало змогу виявити зв'язок між певними характеристиками холеричного, флегматичного та меланхолічного типів темпераменту та вподобаннями жанру в живописі. Основну увагу приділено дослідженню зв'язку між такими жанрами живопису, як імпресіонізм, сюрреалізм і романтизм, та емоційно-динамічними властивостями темпераменту: пластичністю, емоційністю, ригідністю, сенситивністю та лабільністю.

Ключові слова: типи темпераменту, сприйняття мистецтва, емоційно-динамічні властивості, імпресіонізм, сюрреалізм, романтизм.

Постановка проблеми. Провідними тенденціями розвитку сучасної людини є, з одного боку, технологізація та раціоналізація її життєдіяльності, а з іншого – художньо-естетичне сприйняття світу. Ці дві тенденції розвитку людської особистості повинні перебувати в певній рівновазі, втім, останнім часом технологічна й раціональна частина розвитку превалює над художньо-естетичною, що не сприяє гармонійності та цілісності. З огляду на це особливої актуальності набуває проблема рівнозначного формування раціонального та емоційно-естетичного мислення.

Водночас особистість формується в процесі життєдіяльності людини на базі індивідуальних властивостей, до яких належать морфологічна та біохімічна конституція, нейродинамічні особливості нервової системи та функціональна асиметрія півкуль головного мозку. Оскільки темперамент як інтегральне утворення особистості

пов'язаний із цими властивостями, його дослідження викликало та продовжує викликати особливий інтерес протягом століть [1, с. 22]. Стійкий інтерес до проблем темпераменту пов'язаний з існуванням досить яскравих психічних відмінностей між людьми, а також із тим, як перетворюються індивідуальні властивості людини.

Оскільки мова живопису вільна від цензури та супроводжує людство з первісних часів до сьогодення, саме вона та її зв'язок із психологічними особливостями особистості відкриває нові обрії для дослідження людської природи. Саме культура є ідеальним засобом самовираження, допомагає людині стати особистістю, вона сприяє активізації морально-естетичних почуттів і пізнавальних інтересів. Сприйняття художніх творів, які зумовлені властивостями особистості, зумовлюють створення та сприйняття художніх цінностей і вплив цих цінностей на життєдіяльність.

Постановка завдання. Мета дослідження – розкрити особливості взаємозв'язку характеристик темпераменту та вподобань жанру в живописі.

Завдання дослідження:

1. Провести теоретичний аналіз психології мистецтва та особливостей його сприйняття в сучасній психологічній науці.

2. Розкрити сутність взаємозв'язку між особливостями темпераменту особистості та вподобанням певного жанру в живописі.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Серед індивідуальних особливостей людини, що найяскравіше характеризують її діяльність, стиль поведінки, взаємини з оточенням, особливе місце посідає темперамент. Темперамент характеризує динамічність особистості, це сила або слабкість, швидкість або повільність, чутливість, витривалість, урівноваженість або неуврівноваженість, жвавість або приглушеність, керованість, напівкерованість, некерованість психічних рухів.

Досліджуючи особливості темпераменту К.-Г. Юнг виділив дві загальні характеристики – екстраверсію та інтроверсію. Учений зазначав, що переважна психічна характеристика визначає відповідний тип поведінки й утворює вісім психологічних типів темпераменту [11, с. 269]. З іншого боку, К.-Г. Юнг, досліджуючи особливості мистецтва, зазначав, що процес сприйняття твору нерозривно пов'язаний із колективним несвідомим. Учений вважав, що художнім творам більшою мірою притаманні ментальні якості тієї спільноти, до якої належить не тільки творець, а й людина, яка сприймає витвір мистецтва [12, с. 123].

Згідно з думкою В.С. Мерліна, поняття темпераменту базується на особливостях типової поведінки людини в різних життєвих ситуаціях. Учений виділяв кілька емоційно-динамічних стійких властивостей, до яких відносив: сенситивність – найменшу силу зовнішнього впливу, яка необхідна людині для виникнення реакції; співвідношення активності й реактивності, тобто від чого в більшому ступені залежить діяльність людини: від поставленої мети або від випадкових подразників; темп реакцій – швидкість протікання різних психічних реакцій; пластичність – ригідність, тобто особистість гнучка або важко пристосовується до зміни обставин [4, с. 537].

Зі свого боку, Б.С. Функ зазначав, що психологічний тип сприйняття творчості використовує реальні, повторювані та знайомі переживання, тобто це життєвий досвід і повсякденні турботи митця [14, с. 44].

На думку зарубіжних учених, темперамент є базою таких динамічних властивостей особистості,

як: вразливість – властивість людини, що характеризує ступінь впливу різних подразників, час збереження їх у пам'яті та силу реакції у відповідь на цей вплив; емоційність – властивість, виражена у швидкості, змісті, якості, глибині, динаміці емоційних процесів і станів; імпульсивність – властивість, що полягає у схильності людини діяти за першим спонуканням, спонтанно, під впливом зовнішніх впливів або емоцій, що раптово наринали; тривожність – підвищена схильність людини відчувати неспокій у будь-яких ситуаціях життя, зокрема й таких, що не призводять до цього [10, с. 50].

Творчість завжди розвивається всупереч нормативності, опозиційно до раціоналізму, тобто певні характеристики темпераменту можуть бути тільки базою для певних уподобань у живописі. Наприклад, М.О. Бердяєв у своїй концепції обстоював права людини на індивідуальність і самобутність у творчості, оскільки творчість невідривна від свободи – ось чому тільки вільний індивід може творити. Учений наголошував на тому, що з необхідності народжується лише еволюція, а творчість народжується з волі. М.О. Бердяєв вважав, що саме у творчості людина звільняється від загальноприйнятих шаблонів і відбувається внутрішнє саморозкриття людини [2, с. 138].

На думку Л.С. Виготського, темперамент – це сфера особистості, яка виявляється в інстинктивних, емоційних і рефлексорних реакціях людини [3, с. 138]. Учений виділив основні характеристики темпераменту: тілесна виразність, характер і темп рухів. Л.С. Виготський у дослідженнях сприйняття мистецтва приділяв особливу увагу дослідженню різних аспектів психології художнього тексту. Учений намагався відтворити структуру тієї реакції, внутрішньої структури, яку викликають художні твори [3, с. 492].

У своїй психологічній теорії темпераменту Я. Стреляу розглядає цю властивість особистості з погляду її ролі в пристосуванні людини до умов її життя та діяльності, тобто в системі «особистість – темперамент – умови життя і діяльності» [4, с. 36].

Водночас у мистецькоцентричному підході до вивчення сприйняття мистецтва (Л.С. Виготський, Л.Г. Жабицька, О.І. Нікіфорова та інші) в центрі уваги перебуває витвір мистецтва. В основі цього підходу лежить аналіз художнього твору як єдиної об'єктивної реальності в системі «автор – картина – споглядач» [8, с. 4].

Згідно з фізіологічним підходом до вивчення темпераменту необхідно відрізнити природжену особливість нервової системи (генотип) від характеру (фенотип), оскільки властивості темпераменту приховуються рисами поведінки, набутими

протягом життя. На основі цього припущення темперамент був пов'язаний із функціонуванням центральної нервової системи. І.П. Павлов під час вивчення вищої нервової діяльності людини виявив три основних її властивості: силу, врівноваженість і рухливість. Залежно від співвідношення цих процесів було виділено чотири основних типи вищої нервової діяльності та відповідні темпераменти: сангвінічний (сильний, врівноважений, рухливий), флегматичний (сильний, врівноважений, інертний), холеричний (сильний, неврівноважений, рухливий), меланхолічний (слабкий, неврівноважений, інертний) [10, с. 207].

Враховуючи вищезазначене, теоретико-нормативний підхід до вивчення сприйняття мистецтва відводить дослідника від якісного аналізу індивідуальної своєрідності різних варіантів взаємодії особистості та творів мистецтва. У межах цього підходу передбачається наявність еталонного процесу сприйняття мистецтва, тобто нормативної моделі адекватного, розвиненого типу естетичного сприйняття [14, с. 308].

Механістичний, або формальний, підхід (Г. Фехнер, Г.Г. Грані, О.П. Лановенко та інші) відводить особистості пасивну роль у сприйнятті мистецтва, а саме сприйняття розглядається як результат механічного функціонування інтрапсихічних механізмів. Дослідники, які дотримуються формального підходу, визнають наявність свободи у ставленні до художньої форми під час сприйняття мистецтва, але заперечують існування внутрішньої рівності між процесами зі створення нового художнього твору і сприйняттям цієї нової реальності, яка міститься в творі мистецтва. Сприйняття мистецтва за логікою формалістів стає нормативно обмеженим актом відтворення авторської позиції [7, с. 85].

Згідно з цим підходом, В.М. Русалов сформулював критерії віднесення динамічних характеристик поведінки до властивостей темпераменту: незалежність від змісту, мотиву та мети діяльності; енергетичний аспект процесу взаємодії людини зі світом; універсальність прояву у всіх сферах діяльності; ранній прояв у дитинстві; стійкість протягом життя; висока кореляція з властивостями біологічних систем організму; успадкованість [9, с. 77].

Когнітивно-афективний підхід передбачає, що емоції, залучені до творчої діяльності, відрізняються від інших тим, що вони сублімовані.

Зокрема, Д. Цервоне, розглядаючи особливості темпераменту, вказував, що поведінка визначається не глобальними рисами особистості, а тим,

як ці риси впливають на сприйняття людиною себе в конкретній ситуації. Когнітивно-афективна теорія Д. Цервоне припускає, що поведінка людини змінюється від ситуації до ситуації, але певним, передбачуваним способом [13, с. 18].

Діяльнісний підхід (В.Ф. Асмус, А.М. Леонтьєв, Д.А. Леонтьєв, Р.Р. Каракозов, О.П. Лановенко та інші) розглядає мистецтво як специфічний спосіб трансляції змістів, що неможливо передати ніяк інакше. Сприйняття художнього твору з погляду діяльнісного підходу – цілеспрямована внутрішня дія, яка відрізняється від діяльності зовнішньої, практичної, але має аналогічну будову. Більшість внутрішніх психічних процесів, що становлять структуру художньої перцепції, трактуються також як форми діяльності (наприклад, переживання) [5, с. 567].

Д.А. Леонтьєв у структурі особистості виділяв такі рівні аналізу: експресивно-інструментальний рівень, рівень взаємин людини зі світом, екзистенційний рівень, або рівень ядерних структур, і рівень психофізіологічних передумов особистості, а саме до останнього вчений відносив темперамент. На думку Д.А. Леонтьєва, темперамент – це характеристика індивіда з боку динамічних особливостей його психічної діяльності, тобто темпу, швидкості, ритму, інтенсивності, що утворюють цю діяльність [5, с. 38].

У системно-типологічному (Н.Л. Нагібіна) на передньому плані виступає фігура митця. Цей підхід вивчає стильові особливості творчості в контексті їхньої зумовленості психологічним типом митця [6, с. 87].

Водночас представники (Г. Олпорт, Р. Кеттелл, Г. Айзенк) системного підходу описують темперамент через набір ознак, характерологічних рис особистості. Зі свого боку, Г. Айзенк ототожнює поєднання емоційної стійкості з екстраверсією з таким типом темпераменту, як сангвінік; емоційну лабільність та екстраверсію ототожнює з таким типом темпераменту, як холерик, емоційну стійкість та інтроверсію ототожнює з таким типом темпераменту, як флегматик, а емоційну лабільність та інтроверсію ототожнює з таким типом темпераменту, як меланхолік. З іншого боку, представники типологічного підходу вважали, що є низка типів темпераменту, між якими розташовуються до 16 проміжних форм як варіації основних типів [10, с. 34].

Для розв'язання поставлених завдань і досягнення мети було використано особистісний опитувальник ЕРІ Г. Айзенка (форма А), опитувальник структури темпераменту В-ОСТ В.М. Русалова,

індивідуально-типологічний опитувальник Л.М. Собчик та для дослідження вподобань певного стилю живопису було використано авторську анкету, а також метод спостереження та метод бесіди для уточнення достовірності отриманих результатів.

Отримані дані свідчать про те, що у вибірці виявлено значущу пряму кореляцію між вибором імпресіонізму та показником пластичності ($r=0,452, p<0,05$), тобто в респондентів легкість перемикавання з одного виду діяльності на інший, швидкий перехід з одних форм мислення на інші в процесі взаємодії з наочним середовищем, прагнення до різноманітності форм предметної діяльності впливає на формування вподобання картин у жанрі імпресіонізм.

Виявлено зворотну кореляцію між вибором імпресіонізму та показником емоційності ($r=-0,508, p<0,01$), тобто висока чутливість до розбіжності між планованим і результатами реальної дії, відчуття невпевненості, тривоги, неповноцінності, високий рівень занепокоєння через роботу, чутливість до невдач не дають можливості побачити мінливі ефекти життя, переживання, які демонструє стиль імпресіонізму.

Водночас спостерігається слабка зворотна кореляція між показником ригідності та вибором романтизму ($r=-0,398, p<0,05$), тобто в респондентів за високого рівня інертності установок, суб'єктивізму, за підвищеного прагнення до обстоювання своїх поглядів і принципів, критичності щодо інших думок проявляється менша схильність до обрання картин у стилі романтизму.

Було виявлено, що є значуща пряма кореляція між показником сенситивності та вибором романтизму ($r=0,478, p<0,01$), тобто неконфліктність, вразливість, чутливість до тиску навколишнього середовища та велика потреба в розумінні й гармонійних взаєминах сприяють обранню стилю романтизм, оскільки він характеризується утвердженням самоцінності духовно-творчого життя особистості, зображенням сильних, навіть бунтарських, пристрастей і характерів, натхненної та цілющої природи.

Отримані дані свідчать, що було виявлено зворотну кореляцію між показником лабільності та обранням сюрреалізму ($r=-0,430, p<0,05$), тобто в респондентів рівень розвиненості емотивності, ступінь прояву мінливості настрою, мотиваційної нестійкості, сентиментальності, рівень прагнення до емоційної залученості сприяють формуванню вподобань картин у жанрі сюрреалізм.

Було виявлено значущу пряму кореляцію між холеричним типом темпераменту та вибором імпресіонізму ($r=0,517, p<0,01$), тобто респонденти, які проявляють загальну рухливість і здатність віддаватися справі з винятковою пристрасністю, проявляють бурхливі емоції, зміну настрою, невірноваженість, схильні обирати такий стиль живопису, який характеризується шляхетними, витонченими особистими враженнями та спостереженням мінливих миттєвих відчуттів і переживань, природи, прагненням схопити мінливі ефекти світла.

Було виявлено пряму кореляцію між меланхолічним типом темпераменту та вибором романтизму ($r=0,322, p<0,05$), тобто респондентам, які погано чинять опір впливу сильних стимулів, часто загальмовані й пасивні, вирізняються слабкою витривалістю, тривожністю, губляться в нових умовах, серед нових людей подобається жанр романтизм.

Водночас спостерігається прямий кореляційний зв'язок між флегматичним типом темпераменту та обранням сюрреалізму ($r=0,420, p<0,05$), тобто респонденти, які характеризуються врівноваженістю, стабільністю настрою та працездатності, терплячі й витримані, зберігають спокій навіть за серйозних неприємностей, але іноді здатні давати волю почуттям, тому обирають такий жанр живопису, який заперечує прийняті суспільні форми сучасного життя, технічної цивілізації, культури, моральних засад, пропагує психічний анархізм, автоматизм вислову, звільнення від контролю розуму, спонтанність підсвідомості.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз підходів до вивчення темпераменту й особливостей сприйняття мистецтва в психологічній науці дав змогу розглянути механістичний, або формальний, когнітивно-афективний, діяльнісний і системно-типологічний підходи; показав, що фізіологічний підхід до вивчення темпераменту співвідноситься з теоретико-нормативним підходом до вивчення сприйняття мистецтва, а мистецько-центричний підхід співвідноситься з психологічним підходом Я. Стреляу.

Розкрито сутність взаємозв'язку між особливостями темпераменту особистості й уподобанням певного жанру в живописі: у респондентів легкість перемикавання з одного виду діяльності на інший, швидкий перехід з одних форм мислення на інші в процесі взаємодії з наочним середовищем, прагнення до різноманітності форм предметної діяльності впливає на формування вподо-

бання картин у жанрі імпресіонізму, проте високі показники чутливості до розбіжності між задуманим і очікуваним не сприяють формуванню вподобань цього жанру живопису. Водночас у респондентів за високого рівня інертності установок, суб'єктивізму, підвищеного прагнення до відстоювання своїх поглядів і принципів, критичності щодо інших думок проявляється менша схильність до обрання картин у жанрі романтизму, але сприяють вподобанню цього жанру виявлена неконфліктність, вразливість, чутливість до тиску навколишнього середовища та велика потреба в розумінні та гармонійних взаєминах. Отримані дані свідчать, що в респондентів рівень розвиненості емотивності, мінливість настрою, мотиваційна нестійкість, сентиментальність, рівень прагнення до емоційної залученості впливає на формування вподобань картин у жанрі сюрреалізм.

Було виявлено, що респонденти, які проявляють загальну рухливість і здатність віддаватися справі з винятковою пристрасністю, проявляють бурхливі емоції, зміну настрою, невірноваженість, схильні обирати такий стиль живопису, який характеризується шляхетними, витонченими

особистими враженнями та спостереженням мінливих миттєвих відчуттів і переживань, природи, прагненням схопити мінливі ефекти світла. Водночас респондентам, які погано чинять опір впливу сильних стимулів, часто загальмовані й пасивні, вирізняються слабкою витривалістю, тривожністю, губляться в новій обстановці, серед нових людей подобається жанр романтизму. Також спостерігається, що респонденти, які характеризуються врівноваженістю, стабільністю настрою та працездатності, зберігають спокій навіть за серйозних неприємностей, але іноді здатні давати волю почуттям, обирають сюрреалізм, який заперечує прийняті суспільні форми сучасного життя, пропагує психічний анархізм, автоматизм вислову, звільнення від контролю розуму, спонтанність підсвідомості.

Отже, було встановлено, що є кореляційний взаємозв'язок між рівнем розвитку пластичності, сенситивності, емоційності, ригідності та лабільності, особливостями холеричного, меланхолічного та флегматичного типів темпераменту й уподобаннями сюрреалізму, романтизму та імпресіонізму.

Список літератури:

1. Асмолов А.Г. Психология личности: Принципы общепсихологического анализа. Москва : Смысл, 2001. 416 с.
2. Бердяев Н.А. Философия творчества, культуры и искусства. В 2-х т. Т. 1. Москва : Искусство, 1994. С. 198–199.
3. Выготский Л.С. Психология искусства. Ростов на Дону : Феникс, 1998. 480 с.
4. Вяткін Б.А., Дорфман Л.Я, Щукін М.Р. Психологія інтегральної індивідуальності: Пермська школа. Москва : Сенс, 2011. 636 с.
5. Леонтьев А.А., Леонтьев Д.А., Леонтьев А.Н., Соколова Е.Е.: деятельность, сознание, личность. Москва, 2005. 431 с.
6. Нагибина Н.Л. Психология типов. Системный подход. Психодиагностические методики. Ч. 1. Москва : Институт молодежи, 2000. 150 с.
7. Макушин Ю.А. Вплив живопису на особистість. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер. Педагогіка.* Т. 144. Вип. 131. 2010. С. 82–89.
8. Падалка Г.М. Художнє пізнання як взаємодія сприймання, оцінювання і творення. *Мистецтво та освіта.* № 2. 2008. С. 4–5.
9. Русалов В.М., Трофимова И.Н. О представленности типов психической деятельности в различных моделях темперамента. *Психологический журнал.* № 3. 2011. С. 74–84.
10. Столяренко О.Б. Психологія особистості : навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 280 с.
11. Юнг К.Г. Психология и алхимия. Москва : Рефл-бук, 2003. 592 с.
12. Юнг К.Г., Нойманн Э. Психоанализ и искусство. Москва : Рефл-бук, Ваклер, 1996. 304 с.
13. Cervone D. Explanatory models of Personality: Social–Cognitive Theories and the knowledge and appraisal model of Personality architecture. In: *The SAGE Handbook of Personality and Assessment.* Vol. 1. Los Angeles, 2008. P. 800–100.
14. Funch B.S. The Psychology of Art Appreciation. Copenhagen : Museum Tusulanum Press, University of Copenhagen. 1997. Vol. XII. 312 p.

Martyniuk Yu.O. PECULIARITIES OF THE INTERCONNECTION BETWEEN THE CHARACTERISTICS OF TEMPERAMENT AND PREFERENCES OF THE GENRE IN PAINTING

The article considers the peculiarities of the relationship between the characteristics of temperament and preferences of the genre in painting. The analysis of theoretical and methodological works and defined of the basic approaches to a problem of research of the basic characteristics of temperament and features of perception of art is carried out. The processes that take place in the social environment are rapidly changing and change a person's attitude to a particular phenomenon and process. A bright kaleidoscope of positive and negative qualities that shape the personality is temperament, which is primarily characterized by the strength or weakness of emotional experiences. In some people, feelings and emotions differ in depth, in others, on the contrary, superficiality and weakness. In this regard, the same stimuli can cause some people strong feelings and even emotions, and in others, only barely noticeable moods. Some people respond to life events (contemplation of pictures) always with heightened emotionality, others, on the contrary, relate to the surrounding phenomena calmly. Given the above, for some time in psychological science it is noted that the preferences of certain genres of painting are formed under the influence of certain individual and personal factors. That is why the article emphasizes that establishing a relationship between the characteristics of temperament and preferences of the genre in painting is necessary not only to study both the individual and his personal culture, and hence the culture of mankind as a whole, but also to find of ways to harmonize the personality in the changing modern reality. A survey of 30 respondents – aged 20-36 years with different levels of education and professional activity, revealed a link between certain characteristics of choleric, phlegmatic and melancholic types of temperament and preferences of the genre in painting. The main attention is paid to the study of the connection between such genres of painting as Impressionism, Surrealism and Romanticism and the emotional and dynamic properties of temperament: plasticity, emotionality, rigidity, sensitivity and lability.

Key words: *types of temperament, perception of art, emotional and dynamic properties, impressionism, surrealism, romanticism.*